Jongere bouwkunst en stedebouw

1800-1945

Monumenten
Inventaris
Project (MIP

COLOFON

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Koningskade 1
2596 AA 's-Gravenhage
telefoon 070 - 3116611

Samenstellers
M. van Ingen
drs S.R. Jonkergouw
drs A.F.J. Niemeijer
drs L.A. Nizet
ir Th.A.J. Schiere
drs E.B. de Snoo - van de Garde
ing. M. Spooren
drs B.L. Sprinkhuizen
ir M. Verwey

Begeleidingscommissie
L.J. van den Boogert
D. Brouwer de Koning
drs R. Daalder
drs Th.M. Elsing
W. de Jong
ir J.G. Wegner

Vormgeving
Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk
Facilitaire Dienst, Bureau Reproductie

's-Gravenhage, november 1991

HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK EN STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

INVENTARISATIE

HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

juni 1989
B.L. Sprinkhuizen

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING

2. FYSISCHE GESTELDHEID

3. GRONDGEBRUIK EN LANDSCHAPSSTRUCTUUR
   3.1. Agrarisch grondgebruik
   3.2. Niet-agrarisch grondgebruik
   3.3. Visuele karakteristiek

4. INFRASTRUCTUUR
   4.1. Wegen
   4.2. Wateren en dijken
   4.3. Spoorwegen en overige voorzieningen

5. NEDERZETTINGEN
   5.1. Algemeen
   5.2. Kernen
      5.2.1. Nieuwkoop
      5.2.2. Noorden
      5.2.3. Achttienhoven
      5.2.4. Zuidhoek
      5.2.5. Meije en Slikkendam
      5.2.6. Woerdense Verlaat
   5.3. Verspreide bebouwing

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

1. INLEIDING

De gemeente Nieuwkoop ligt in het noordoosten van de provincie Zuid-Holland in de Rijn- en Gouwestreek en had op 1 januari 1986 een oppervlakte van 3.521 ha.
Het grondgebied grenst (N.O.Z.W.) aan de gemeenten Ter Aar, Zevenhoven, de nieuwe gemeenten De Ronde Venen en Woerden (Utrecht), Bodegraven en Alphen aan den Rijn.
Op 1 januari 1988 bedroeg het aantal inwoners 10.100, waarmee de bevolkingsdichtheid op 346 inwoners/km² landoppervlak uitkwam.
Nieuwkoop bestaat uit de kernen Nieuwkoop, Noorden, Zuidhoek, Slikkendam, Achttienhoven, Woerdense Verlaat en Meije.
De grenzen van Nieuwkoop zijn historisch-juridisch van aard. Aanvankelijk was het een ambachtsheerlijkheid totdat het eind 14e eeuw een hoge heerlijkheid werd. Vanaf de Franse tijd (± 1800) werden Nieuwkoop en Noorden tenslotte een gemeente genoemd.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

Grofweg kan men voor de bodem in Nieuwkoop een tweedeling aanhouden. De noordelijke helft, de polder Nieuwkoop, bevat voornamelijk oude zeekleigronden, waarvan het grootste deel bestaat uit modderklei (moerige grond). Het plassengebied ten zuiden van de kernen Nieuwkoop en Noorden, rekent men tot de gedeeltelijk uitgeveende gronden, het zogenaamde trek- of petgaten landschap. Naar het zuiden toe wordt de bosveenlaag steeds dikker, tot aan het riviertje de Meije. In het zuidwesten vindt men langs de Meije een strook klei-op-veengronden overgaand in een strook rivierklei.

De polder Nieuwkoop is een typische droogmakerij, zoals er vele voorkomen in deze streek. De oude zeeklei die er nu ligt, kwam aan de oppervlakte, nadat de plassen werden drooggemaakt, die waren ontstaan door het afgraven en wegbaggeren van de oorspronkelijke veenlaag. Dit gebeurde ten behoeve van de turfwinning.
De gevolgen en de werkwijze van het verveningsproces zijn hier nog goed zichtbaar. Met het vervenen volgde men de bestaande kavels in noord-zuidrichting en baggerde langgerekte trekgaten of petgaten. Hiertussen bleven stroken land liggen, waarop het veen werd gedroogd, de legakkers of zetwallen. Naarmate men meer naar het zuiden verveende, werd het veen kwalitatief steeds minder. Het bosveen dat hier ligt, kwam niet voor de turfwinning in aanmerking vanwege de slechte verbranding. In de richting van de Meije trof men steeds meer klei in het veen aan. Men bleef in de vervening steken en liet de plassen, gaten, eilanden en legakkers voor wat zij waren. Geld voor droogmaking was er niet. De resten land tussen de plassen zijn nu moerassig.

Het verveningsproces bracht aanzienlijke hoogteverschillen met zich mee. De uitgeveende polder Nieuwkoop ligt op zo'n 5,5 meter -NAP, terwijl de niet of enigszins verveende gronden van het plassengebied aanmerkelijk hoger liggen, tussen 2 meter -NAP en 1 meter -NAP. Van oorsprong lag het veen hoger, maar na ontginning is het gaan inklinken en 1 tot 2 meter gedaald.

De afwatering van de polders moest kunstmatig geschieden. De polders "Nieuwkoop" en "Nieuwkoop en Noorden" vallen onder beheer van het hoogheemraadschap Rijnland, op wiens boezemwateren zij hun sloten en tochten lozen. De polder Achttienhoven behoort tot het grootwaterschap Woerden, dat op zijn beurt het water weer loost op de Rijnlandse boezem via de sluis te Bodegraven. Het Woerdense verlaat in hetoosten van de gemeente ligt op de grens met de boezem van het hoogheemraadschap Amstelland.
Tot 1916 werd de polder Nieuwkoop en Noorden bemalen door drie windmolens, staande op het punt waar de Ziende in de Meije uitmondt. In 1919 waren ze vervangen door één motorgemaal, dat later elektrisch werd. De 18 windmolens, die begin 19e eeuw de polder Nieuwkoop droogmaalden, werden na 1872 vervangen door enkele stoomgemalen, die op hun beurt in 1894 plaats moesten maken voor één nieuw gemaal aan de Schoutenvaart, gelegen buiten de gemeentegrens.
Het grasland in de polder Nieuwkoop en Noorden vereist een ander waterpeil dan het aangrenzende rietland en wordt bijna geheel onderbemalen met behulp van kleine watermolentjes en gemaaltjes.

3. GRONDGEBRUIK EN LANDSCHAPSSTRUCTUUR

3.1. Agrarisch grondgebruik

Omstreeks 1500 leefde de bevolking van Nieuwkoop en Noorden behalve van de turfwinning ook van veeteelt, van de teelt en verwerking van elzenhout en hennep en verder van akkerbouwgewassen.
De vervening van het gebied van de gemeente Nieuwkoop is later echter bepalend geweest voor het grondgebruik in de gemeente. In het midden van de 18e eeuw lagen er al uitgestrekte uitgeveende plassen. Terwijl de noordwestelijke helft van de gemeente (polder Nieuwkoop) begin 19e eeuw werd drooggemaakt, ging de vervening in de zuidoostelijke helft (polder Nieuwkoop en Noorden), zij het in beperkte mate, gewoon verder.
Het grootste deel van de drooggemaakte grond werd na 1809, het jaar waarin de polder droog werd, gebruikt als weiland en hooiland. Akkerbouw werd er ook bedreven, maar de grond was hier meestal te arm voor. De grond was aanvankelijk moeilijk te bewerken door het indrogen en verstuiven van de bovengrond. Men moest hierdoor noodgedwongen overschakelen op de veeteelt.
In het plassengebied ontstond naast het petgatenlandschap een uitgebreid moerasland. Na de vervening kwamen hier alternatieve vormen van grondgebruik op, zoals de riet- en veenmoscultuur. Op de oude veengronden in het zuiden vond voornamelijk veeteelt plaats. In 1815 bestond de gemeentelijke grond uit 300 morgen bouwland, 1100 morgen weiland, 693 morgen hooiland, 25 morgen veenland en 1500 morgen rietland en water. Een morgen land is van oudsher het oppervlak dat men in een ochtend kon beploegen (ongeveer 0,85 ha).

De verkaveling in de polder Nieuwkoop is een rationele strokenverkaveling met gelijke rechthoekige kavels, ontstaan na de droogmaking van 1809. Het plassengebied en de grond ten zuiden ervan hebben nog de oorspronkelijke onregelmatige strokenverkaveling met in de zuidwesthoek een regelmatige blokverkaveling.

Nadat men, door de slechte toestand van de bodem, gedwongen werd om tot weidebouw over te gaan in de droogmakerij, hebben er wat betreft het grondgebruik geen grote veranderingen plaatsgevonden.
Mede door de verarming van de gemeente als gevolg van het einde van de grote veenderij en het vertrek van inwoners naar elders, gingen de verveningen in de zuidelijke polder in de 19e eeuw door. Men spreekt nu van de "natte" polder (Nieuwkoop en Noorden) tegenover de "droge" polder (Nieuwkoop).

Met het stilvallen van de vervening werd de rietcultuur en de veen en haarmostrekkerij steeds belangrijker in de natte polder. In het begin van deze eeuw werd bijna elke vierkante meter riet gemaaid. In de nazomer en herfst sneed men het bladriet dat werd verkocht als afdekmateriaal voor de bollenvelden. In de winter begon het snijden van het dekriet, een uitstekende dakbedekking.

Het trekken van veenmos vindt nog steeds plaats want het is een gewild verpakkingsmateriaal bij de bloemisten. Het mos wordt losgesneden van de ondergrond, nadat het riet is gemaaid. Het riet wordt nu machinaal gesneden, maar vindt steeds minder plaats vanwege

de stagnerende vraag. Hierdoor zal het typische veenmosland deels verdwijnen. Het rietsnijden voorkomt namelijk de verbossing, die plaatsvindt als men de natuur haar gang laat gaan (verlandingsproces).

Om de werkloosheid te bestrijden werd in 1916 op een stuk rietland onder Noorden een tuinbouwexperiment genaamd "Nieuw Leven" gestart. Het was een rijksdemonstratietuin, waarbij men probeerde van de rietvelden goede teelgrond te maken. Uitbreiding van het project werd echter een fiasco, aangezien door de laag opgebrachte bagger, de grond daalde. Sinds die tijd is er in Noorden op beperkte schaal tuinbouw gebleven in de vorm van enige kassen.
Er volgden nog twee werkgelegenheidsplannen die moesten zorgen voor de uitbreiding van bruikbare grond. In 1925 wilde men het rietland geschikt maken voor tuinbouw door het op te hogen met stadsvuil en af te dekken met bagger. Dit gebeurde aan weerszijden van het Meijepad. Om het vuil aan te voeren werd in 1930 een vaargeul gegraven die de plassen met elkaar verbond. De nieuwe grond werd als landbouwgrond in gebruik genomen tot het in 1945 niet meer rendabel bleek en er weilanden werden aangelegd. Het storten werd in 1959 gestaakt, nadat men voor het watertoerisme koos.
In 1937 ging het tweede plan van start, dat beoogde het rietland te verbeteren door het af te graven en met bagger af te dekken, met behulp van de Rijkswerkverschaffing. Met het uitbreken van de oorlog kwam er snel een einde aan dit werk. Het gemeentebos ten zuiden van de Noordeinderplas is geplant op de plaats van de eerste verbeterde rietlanden.

De uitbreiding van de bebouwing na 1940 ging uiteraard ten koste van een deel bouwland. Het natuurlijk veranderingsproces van de verlanding deed ook het grondgebruik veranderen. Door het "dichtgroeien" van het water tussen de legakkers neemt de oppervlakte bos in de natte polder steeds meer toe. Stukken rietland werden opgekocht en aan hun lot overgelaten om bossen te laten ontstaan als jachtterrein of natuurgebied. Ook de afname van de rietcultuur draagt haar steentje hiertoe bij.

3.2. Niet-agrarisch grondgebruik

Uiteraard was het veen een belangrijke "delfstof" in de loop der eeuwen. De veenafgraving is zeker in Nieuwkoop een bepalende factor geweest voor de ontwikkeling van het grondgebruik en het huidige beeld van de gemeente. Bijna het gehele oppervlak, uitgezonderd de lintbebouwing en de strook ten noorden van de Meije, bestaat uit afgegraven veengrond.

Na de eeuwwisseling was er reeds enige aanvang van recreatie op de niet-drooggemaakte plassen in de vorm van sportvisserij en een enkele zeilboot. De eerste watersportvereniging werd echter pas rond 1935 opgericht. De waterrecreatie nam dan ook pas na 1945 grote vormen aan.
Het toerisme zorgde voor de bouw van zomerhuisjes, het plaatsen van caravans en woonboten en het aanleggen van recreatielandjes in en om het plassengebied. Kampeerterreinen en jachthavens raakten in een snel tempo vol.

Het Nieuwkoopse Plassengebied heeft een grote natuurwetenschappelijke waarde. Het wordt gerekend tot de belangrijkste water- en moerasgebieden van geheel Nederland.

Veel gebieden zijn tegenwoordig in handen van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten.
Het grote moerasbos "de Pot" is ontstaan nadat het rietland aan zijn lot is overgelaten om een jachtterrein te verwerven. Het ligt in het noordoosten onder Noorden en is een typisch petgaten- en legakkergebied. Het is een zeer belangrijk broedgebied voor allerlei water-, riet- en bosvogels, waaronder de grootste Purperreigerkolonie in noordwest-Europa.
Het terrein "de Haeck" is in de jaren dertig als lusthof aangelegd, in het gebied ten noorden van de polder Achttienhoven. Het valt op door zijn bijzondere flora en fauna. Deze gebieden zijn grotendeels voor het publiek afgesloten.
In het algemeen behoort het plassengebied als totaal tot de rijkste moerasgebieden wat betreft vogelbevolking en vegetatie. De recreatie is zeker niet onbelangrijk, maar beperkt zich voornamelijk tot de grote plassen.

3.3. Visuele karakteristiek

De tweedeling van de gemeente gaat zeker op voor het landschapsbeeld.
De "droge" polder is een droogmakerijenlandschap. Een diepe polder, met veel grasland, omgeven door hoge dijken. De lintbebouwing op het oude bovenland begrenst de open ruimte van de polder aan de zuidzijde. Het strakke verkavelingspatroon versterkt nog eens het open karakter van dit gebied.
De "natte" polder geeft een heel ander landschap te zien. Het is grotendeels een veenplassen- en petgatenlandschap: open plassen, waar de oude legakkers door wind en golfslag zijn weggeslagen, naast uitgestrekte besloten rietlanden en moerasbosjes, het veenmosrietland. Het rietland gaat naar het zuiden toe over in weilanden, gelegen op de niet-verveende gronden. De weilanden lopen door tot aan het riviertje de Meije. In het noorden wordt het gebied begrensd door de lintbebouwing Zuidhoek-Nieuwkoop-Noorden, met haar jachthavens en botenverhuur.

4. INFRASTRUCTUUR

4.1. Wegen

Van oudsher kon men Nieuwkoop het best over water bereiken. De wegen in de gemeente waren hooguit van interlokale betekenis. De enige weg van regionale betekenis is de provinciale weg, die via Aarlanderveen, Nieuwkoop en Nieuwveen naar de provinciegrens met Utrecht loopt. Deze weg ligt op het voormalige spoorwegtracé van de lijn Uithoorn naar Alphen aan den Rijn en werd pas na 1945 aangelegd. Parallel hiermee lopen nog steeds de oude interlokale wegen.
De weg die nu langs de plassen loopt, is de oude ontginningsbasis, waarlangs de lintbebouwing zich ontwikkelde en die de kernen Noorden en Nieuwkoop nog steeds verbindt. Het is de oude hoofdweg, die het dorp in het zuiden met Zwammerdam en Woerden en in het noorden met Wilnis in verbinding bracht. Het was tevens de voornaamste waterkering voor de grote plas, waar nu de polder Nieuwkoop ligt. Na de droogmaking in 1809 werden de wegen in de polder in een rechthoekig net aangelegd.
Nieuwkoop heeft tot 1945 praktisch hetzelfde wegenpatroon gekend en verkeerde hiermee lang in een relatief isolement. De wegen bleven in de 19e eeuw smal en mooeilijk begaanbaar. Met de komst van de autobusdiensten werden de wegen echter in betere staat gebracht.

4.2. Wateren en dijken

De plassen zijn nog steeds dominant aanwezig in de gemeente. Met het natte petgatengebied beslaan zij het grootste deel van de polder Nieuwkoop en Noorden. Het grootst zijn de Noord- en Zuideinderplas.

De plassen hebben een belangrijke recreatieve functie. Men probeert dit wel binnen bepaalde grenzen te houden in verband met de natuurwetenschappelijke waarde van het gebied. Delen ervan zijn dan ook voor recreanten afgesloten. De plassen ontstonden in de 18e en 19e eeuw door afslag van de slappe oevers en het verdwijnen van de te smalle legakkers door de golfslag bij storm.

De oude Voorwetering, die door de lintbebouwing loopt, gaat bij het Zuideinde over in de Ziende-vaart tot aan de Ziende-sluis bij de Oude Rijn. Hier komt ook het oude riviertje de Meije op uit, dat de zuidgrens vormt van de gemeente. De Ziende werd in 1633 gegraven, ter verbetering van de uitwatering op de Rijn.
Voor de aanvoer van stadsvuil per schuit om de rietlanden te ontginnen, werd in 1930 een brede en diepe vaargeul door de plassen gegraven. Zo ontstond een verbinding tussen beide plassen en een rechtstreekse route tussen de Ziende sluis in het zuidwesten en de Slikkendamse sluis in het oosten, bevaarbaar voor wat grotere scheepjes.
Omdat men de plassen uitsluitend via één van deze sluizen over het water kan bereiken, hebben ze nauwelijks betekenis gekregen als vaarroute voor het doorgaande scheepvaartverkeer.

De dijken en kaden in de gemeente hebben een waterkerende functie en zijn daarnaast veelal als weg in gebruik. Het patroon van de dijken komt dan ook overeen met dat van de wegen en wateren.

4.3. Spoorwegen en overige voorzieningen

In 1915 werd de lokaalspoorlijn Uithoorn-Alphen aan den Rijn geopend. Vanuit Uithoorn liep de lijn naar Nieuwveen, waar ze in de richting van Nieuwkoop afboog. Bij de noordelijke punt van Nieuwkoop boog de lijn weer 90° af, om haar weg naar Aarlanderveen te vervolgen. Bij deze bocht werd het station van Nieuwkoop gebouwd (in 1968 afgebroken).
Met de komst van de trein werd Nieuwkoop uit haar isolement gehaald. Het traject was een zuivere streekbedieningslijn, die zoveel mogelijk dorpen aandeed om deze met de omringende streekcentra te verbinden. Deze ontsluitingsfunctie was echter van korte duur. Door de concurrentie van de autobus liep het personenvervoer sterk terug en werd de spoorlijn in 1936 opgeheven. Op het voormalige tracé ligt nu dus de provinciale weg.

In 1922 werd Nieuwkoop aangesloten op de elektriciteitsvoorziening van de Leidse centrale. Haar water betrok de gemeente van het in 1932 opgerichte distributiebedrijf "De Elf Gemeenten". Dit bedrijf kreeg haar water van de "NV Bowadi" te Bodegraven. Hiermee kreeg Nieuwkoop een centrale drinkwatervoorziening.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

In de gemeente Nieuwkoop bevinden zich voornamelijk dorpen van het weg- of dijktype met een typische lintbebouwing (Nieuwkoop, Noorden, Zuidhoek, Meije en Woerdense Verlaat) naast enige gehuchten (Achttienhoven en Slikkendam). De belangrijkste kernen ontwikkelden zich langs de weg, tevens dijk en oude strook bovenland tussen de natte en droge polder, tot praktisch één aaneengesloten tweezijdige lintbebouwing. Aan de plaszijde bevindt de bebouwing zich op de restanten legakkers, die feitelijk een reeks eilandjes vormen. Zij worden verbonden met de weg via verschillende vaste beweegbare bruggetjes over een sloot. Aan de polderzijde ligt de oorspronkelijke lintbebouwing op het bovenland langs de dijk en ringsloot.

Het dorp Meije vormde zich langs het gelijknamige riviertje, voornamelijk aan de zuidzijde in de voormalige gemeente Zegveld, nu Woerden en Bodegraven. Speciaal Nieuwkoop heeft zich na 1945 fors uitgebreid.

De bevolking in de gemeente nam hiermee met name de laatste decennia flink toe.

jaartal	aantal inwoners
1806	1.980
1822	1.906
1840	2.132
1860	2.286
1880	2.690

jaartal	aantal inwoners
1900	2.577
1920	3.064
1950	4.009
1974	8.665
1988	10.100

Het aantal inwoners schommelde eind 19e eeuw en steeg begin 20e eeuw slechts moeizaam, omdat in deze periode veel mensen buiten hun woonplaats werk zochten en vonden.

5.2. Kernen

5.2.1. Nieuwkoop

De oudste vermelding van de ambachtsheerlijkheid Nieuwkoop dateert uit 1282. Het Miland echter, een voormalig gebied langs de oude Meije, werd al rond 1130 ontgonnen. In 1396 werd Nieuwkoop tot hoge heerlijkheid verheven, om een zelfstandig bolwerk tegen het Sticht Utrecht te kunnen vormen. Hierdoor werd het een autonoom rechtsgebied met criminele rechtspraak. Tevens ontwikkelde het zich tot een zelfstandig heemraadschap.
Het dorp is ontstaan langs de basis van de Middeleeuwse ontginningen als langgerekt lint. Met de bouw van het huis te Nieuwkoop in 1627 (woonhuis en tevens rechtbank, gebouwd door de ambachtsheer) en een raadhuis er tegenover in 1628, ontstond er een pleintje in het dorpslint, het huidige Regthuysplein. Tot de 16e eeuw bestonden grote oppervlakten van Nieuwkoop uit weidegebied, hierna begon de massale turfwinning. Een snelle groei van het aantal huizen hing samen met deze nieuwe tak van welvaart.

Door het willekeurige vervenen ontstond er één grote watervlakte, ten noorden van Nieuwkoop, waarbij het buurtschap Schoot in de 18e eeuw in de golven verdween. Rond deze tijd vormden zich ook de huidige plassen aan de zuidzijde van het dorp. Er verschenen steeds meer kleine huisjes van de aangetrokken veenarbeiders tussen de boerderijen. Dit leidde tot een verdichting en uitbreiding van de bebouwing.

Met het einde van de massale vervening en het begin van de droogmakerij verarmde de gemeente snel na 1800. Veel vermogende inwoners waren overleden of vertrokken. Huizen raakten in verval en moesten worden afgebroken, omdat er geen geld voor reparatie was. Tegelijk verschenen de eerste boerderijen in de nieuwe droogmakerij Nieuwkoop, los van de lintbebouwing. De welvaart was ook hier nog ver te zoeken, vanwege de problemen bij het ontginnen van de grond.

Gedurende de gehele 19e eeuw stond de ontwikkeling van de gemeente dan ook praktisch stil en groeide de bevolking zeer langzaam. Na 1918 brak de tijd aan van de werkprojecten. De gedachte ging uit naar sociale verbeteringen in de vorm van betere woningen en het scheppen van werkgelegenheid. Nieuwkoop was nu ook enigszins uit haar isolement gehaald door de aanleg van de spoorverbinding in 1915. Oude vervallen woningen werden opgeknapt of door nieuwe vervangen. In verband met het opkomende watertoerisme verrezen er steeds meer zomerverblijven en werden er verschillende jachthavens gebouwd. Een verbeterde huisvesting was het gevolg, maar een echte uitbreiding van het dorp vond in het interbellum nog niet plaats.
Een forse ruimtelijke groei van het dorp vond pas na 1945 plaats en dan vooral in de jaren vijftig. Dit was noodzakelijk geworden vanwege het grote aantal mensen dat zich in Nieuwkoop wilde vestigen. Het wonen buiten de grote stad kwam steeds meer in trek, met name door de snelle bereikbaarheid per auto vanuit Amsterdam. Het inwonertal steeg hierdoor explosief van 4.009 in 1950 naar 8.665 in 1974. Eerst werden allerlei open terreinen in de lintbebouwing volgebouwd, vervolgens kon men alleen in de richting van de polder bouwen, met als gevolg dat het aantal woningen in tien jaar verdubbelde. Het nieuwe gedeelte werd tussen de oude lintbebouwing en de provinciale weg aangelegd, waar ook een bescheiden industrieterrein werd gevestigd.

Naast de turfwinning zijn vooral de metaalnijverheid en later de (paling-)visserij traditioneel van belang geweest in de gemeente Nieuwkoop.
Vanaf de Middeleeuwen schijnen er smederijen geweest te zijn in Nieuwkoop. Over de herkomst wordt gegist. Een gespecialiseerde huisindustrie ontwikkelde zich, die nu nog steeds bestaat. Men kon echter niet concurreren met de opkomende grootindustrie. Rond 1930 waren er nog ongeveer 30 smederijen, tegen 1960 waren er geen 20 meer.
Naast de kleine smederijen was er eind 19e eeuw ook een grote metaalwarenfabriek ontstaan, midden in het dorp. De oorspronkelijke timmerfabriek ging rond 1880 over op de metaalwaren, waarbij verschillende kleine smederijen werden ingeschakeld.
Vandaag de dag zijn er nog zeker een tiental smederijen in de gemeente te vinden.

5.2.2. Noorden

De geschiedenis van het dorp Noorden hangt grotendeels samen met die van Nieuwkoop. Zeker vanaf de 17e eeuw spreekt men consequent van de Hoge Heerlijkheid "Nieuwkoop en Noorden" als één gemeente onder één bestuur. Het is niet duidelijk of Noorden voor

die tijd een zelfstandige eenheid was. Wat in het algemeen geldt voor Nieuwkoop, geldt dus ook voor Noorden. Een deel van Noorden echter, namelijk de Noordse Buurt en het Noordse Dorp, behoort tot de gemeente Zevenhoven.
Noorden had dezelfde bestaansbronnen als Nieuwkoop. Ook haar uitbreiding vond op dezelfde manier plaats, maar dan op kleinere schaal. Na verdichting van de lintbebouwing vond uitbreiding pas na 1945 plaats. In 1946 werd aan de plaszijde een complex woningen bij de Rooms-Katholieke kerk gebouwd, het Vlietpark. De uitbreiding de polder in vond pas veel later plaats.
Boven Noorden ligt een uitgeveend plasje, waarover een kerkpad voert naar het Noordse Dorp. De Nederlands Hervormde kerk die hier ligt, bevindt zich nog net op het grondgebied van de gemeente Nieuwkoop.

5.2.3. Achttienhoven

Tot 1855 is Achttienhoven, hoe klein het ook is, een zelfstandige gemeente geweest, met uitzondering van de Franse periode. Hierna werd het bij de gemeente Nieuwkoop ingelijfd. Het is nooit meer dan een gehucht geweest, met ruim 100 inwoners in de 19e eeuw. Op kerkelijk gebied was men geheel aangewezen op Noorden.

Op het gebied van de bebouwingsstructuur is er zo goed als niets veranderd in de loop van de tijd. Achttienhoven bestond uit wat verspreid liggende boerderijen rondom het uiteinde van enkele elkaar kruisende doodlopende wegen. De agrarische nederzetting heeft hierdoor altijd een slechte ontsluiting gehad. Pas in de jaren vijftig zijn de wegen deels doorgetrokken, waardoor een betere verbinding tot stand kwam.
Zeer recent, per 1 januari 1989, is de zuidelijke punt van de gelijknamige polder overgegaan naar de nieuwe gemeente Woerden, nu provincie Utrecht.

5.2.4. Zuidhoek

Zuidhoek is de naam voor de verdichting in de lintbebouwing aan het Zuideinde onder Nieuwkoop bij de Zuideinderplas. Het is eigenlijk het verlengde van de bebouwing van Nieuwkoop. Voor 1945 heeft ook hier geen uitbreiding plaatsgevonden. Na het storten van huisvuil om nieuwe grond aan te werven, werd hier eerst een kampeerterrein en vervolgens een aantal bungalows gebouwd.

5.2.5. Meije en Slikkendam

Het dorp de Meije, langs het gelijknamige riviertje, ligt grotendeels aan de zuidzijde van het water in de gemeenten Bodegraven en Woerden. Tussen de enkele panden op Nieuwkoops grondgebied staat wel een opvallende watertoren, aan het uiteinde van het Meije-pad. Deze werd gebouwd na de oprichting van de drinkwaterleidingmaatschappij "De Elf Gemeenten" in 1931. De toren van beton valt op in het open landschap met zijn 65 meter hoogte en zijn markante potloodvorm.

Slikkendam heet het gehucht dat zich vormde op de plaats waar vroeger ooit een dam lag en waar nu de Slikkendamse sluis is gelegen. Pas na 1945 heeft zich hier echt een cluster huizen gevormd.

5.2.6. Woerdense Verlaat

Tot voor kort behoorde slechts een klein deel van de kern Woerdense Verlaat tot de gemeente Nieuwkoop. Na de gemeentelijke herindeling van 1 januari 1989 is echter heel de kern van de provincie Utrecht overgeheveld naar Nieuwkoop. Ook hier ontwikkelde zich een lintbebouwing langs de rivieren de Grecht en de Kromme Mijdrecht en langs de dijken en wegen rondom de polder Westveen. De sluis die deze twee rivieren verbindt, is de oorspronkelijke kern van de bebouwing. Dit is de schutsluis tussen de boezem van Woerden (Grecht) en de boezem van Amstelland (Kromme Mijdrecht).
Tot 1945 hebben zich geen grote veranderingen in de bebouwingen voorgedaan. Hierna heeft zich een nieuw lint gevormd ten noorden van de weg tussen Slikkendam en Woerdense Verlaat.

5.3. Verspreide bebouwing

De verschillende clusters van oude boerenhoeven aan de noordzijde van de Meije kan men als verspreide bebouwing typeren, die er misschien rond 1850 reeds stonden.
Op het punt waar de Meije en de Ziende samenkomen, staat de molenstomp van de achtkante Nieuwe Ziendemolen, die in 1809 werd gebouwd. Na de komst van het motorgemaal in 1916 werden de wieken en de kap afgebroken. De stomp fungeert nu als woonhuis.
Aan het begin van de Achttienkavelseweg staat ook nog een molenstomp als eenzaam overgebleven restant van de molens die de polder Nieuwkoop hebben drooggemalen.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der (1839-1851)
  Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen + suppl. Gorinchem.

- Atlas van historische vestingwerken in Nederland (1970)
  Deel IV, de provincieën Zuidholland en Zeeland. Eerste aflevering: Zuidholland. Z.p..

- Beekman, A.A. (1948)
  De wateren van Nederland. Aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven. 's-Gravenhage.

- Een beeld van het zuid-hollandse landschap (1981-1988)
  Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland. 6 delen. Z.p..

- Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart (1967). 's-Gravenhage.

- Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari .... C.B.S.. 's-Gravenhage, 1950-heden.

- De bodem van Nederland (1965)
  Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Samengesteld door de Stichting voor Bodemkartering. Wageningen.

- Buisman, J. (red.) (1978)
  Zuid-Holland vanuit de lucht. Baarn.

- Craandijk, J. (1888)
  Wandelingen door Nederland. Met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus en wandelkaartjes. Haarlem.

- Dijksterhuis, R. (1984)
  Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland; Historische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940. Proefschrift, TH Delft.

- Don, P. (red.) (1985)
  Kunstreisboek Zuid-Holland. 8e dr., Weesp.

- Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938 (1938)
  Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Centrale Commissie voor Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoorziening. Den Haag.

- Fruin, R. (red.) (1866)
Informatie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaan in den jaere MDXIV. Leiden.

- Fruin, R. (red.) (1976)
Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in den jaere MCCCCXCIIII. Leiden.

- Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken (z.j.). Z.p..

- Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland (1976)
Enige opstellen over de geschiedenis. 's-Gravenhage.

- Kley, J. van der (red.) (1967)
Vaarwegen in Nederland. Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen. Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel.

- Kroon, A.W. (1862)
Tegenwoordige staat van Zuid-Holland. Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie. Amsterdam.

- Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is gewijzigd, waarvan de naam is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd (1968). Z.p..

- De molens van Zuid-Holland (1980). Den Haag.

- Mulder, G.J.A. (red.) (1949-1959)
Handboek der geografie van Nederland. 6 delen. Zwolle.

- De ontwikkeling onzer electriciteitsvoorziening 1880-1938 (1948).
Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereeniging van directeuren van electriciteitsbedrijven in Nederland. 2 delen. Arnhem.

- Postma, C. (red.) (1963)
Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland. 5 delen. 's-Gravenhage.

- Register van beschermde monumenten (1989). Zeist.

- Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947 (1950). Leeuwarden.

- Steegh, A. (1985)
  Monumenten Atlas van Nederland. 1100 Historische Nederzettingen in Kaart. 2e dr., Zutphen.

- Teixeira de Mattos, L.F. (1906-1961)
  De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland. 16 delen. 's-Gravenhage.

- Tuinbouwatlas van Nederland [± 1941].
  Samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij.

- Vermooten, M. en Smit, T. (1989)
  Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations: Noord- en Zuid-Holland en Flevoland. Hapert.

- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th. (1989)
  Bibliografie van de historische geografie. Wageningen.

- Verzameling van gegevens betreffende de electriciteitsvoorziening in de provincie Zuid-Holland (1915). 's-Gravenhage.

- Wallenburg, C. van (1966)
  De bodem van Zuid-Holland. Toelichting bij blad 6 van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Wageningen.

- Witkamp, P.H. (1877)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Tiel.

- Witkamp, P.H. en Sipman, M.A. (1895)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Nieuwe uitgaaf. Arnhem/Nijmegen.

Regionaal/lokaal:

- Een beeld van het Zuidhollandse landschap (1983)
  Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland.
  Deel 2. De omgeving van Alphen aan den Rijn. De omgeving van Gouda. De Krimpenerwaard, Buro Maas.

- Fockema Andreae, S.J. (1934)
  Het hoogheemraadschap van Rijnland. Zijn recht en zijn bestuur van den vroegsten tijd tot 1857. Leiden.

- Held, J.J. den en A.J. den Held (ed.) (1976)
  Het Nieuwkoopse plassengebied. Zutphen.

- Hinsbergen, Ph.J.C.G. van (1954)
  Geschiedenis van de polder Nieuwkoop en Noorden. Nieuwkoop.

- Hinsbergen, Ph.J.C.G. van (1962)
  Bijdrage tot de geschiedenis van de gemeente Nieuwkoop en haar onderdelen (Nieuwkoop, Noorden, Achttienhoven, de Meije). Nieuwkoop.

- Nieuwkoop (1982)
  Beelden en fragmenten. Nieuwkoop.

- Het Nieuwkoopse plassengebied (1969)
  Rapport van de werkgroep "Leefbaar Nieuwkoop" van het kunstgenootschap "'t Reghthuys" te Nieuwkoop..... Nieuwkoop.

- Vijf eeuwen Nieuwkoop (1967)
  Tentoonstelling over de geschiedenis van de gemeente Nieuwkoop. Nieuwkoop.

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- Kadastrale kaart; 1:2.500; 1840.
- Polder Nieuwkoop en Noorden 1857.
- Kuyper, J.
  Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland 1869.
- Chromotopografische kaart; 1:25.000; no. 443; 1873.
- Chromotopografische kaart; 1:25.000; no. 424; 1874, 1887, 1916/1918.
- Kadastrale kaart; 1:1.250; 1916.
- Topografische kaart; 1:50.000; no. 31; 1941 (Truppenkarte).
- Topografische kaart; 1:25.000; no. 31 B en 31 D; 1949.
- Topografische kaart; 1:50.000; 1981.

Figuur 1.

Gemeentegrenzen en regio-indeling M.I.P. Zuid-Holland

Schaal 1 : 400.000

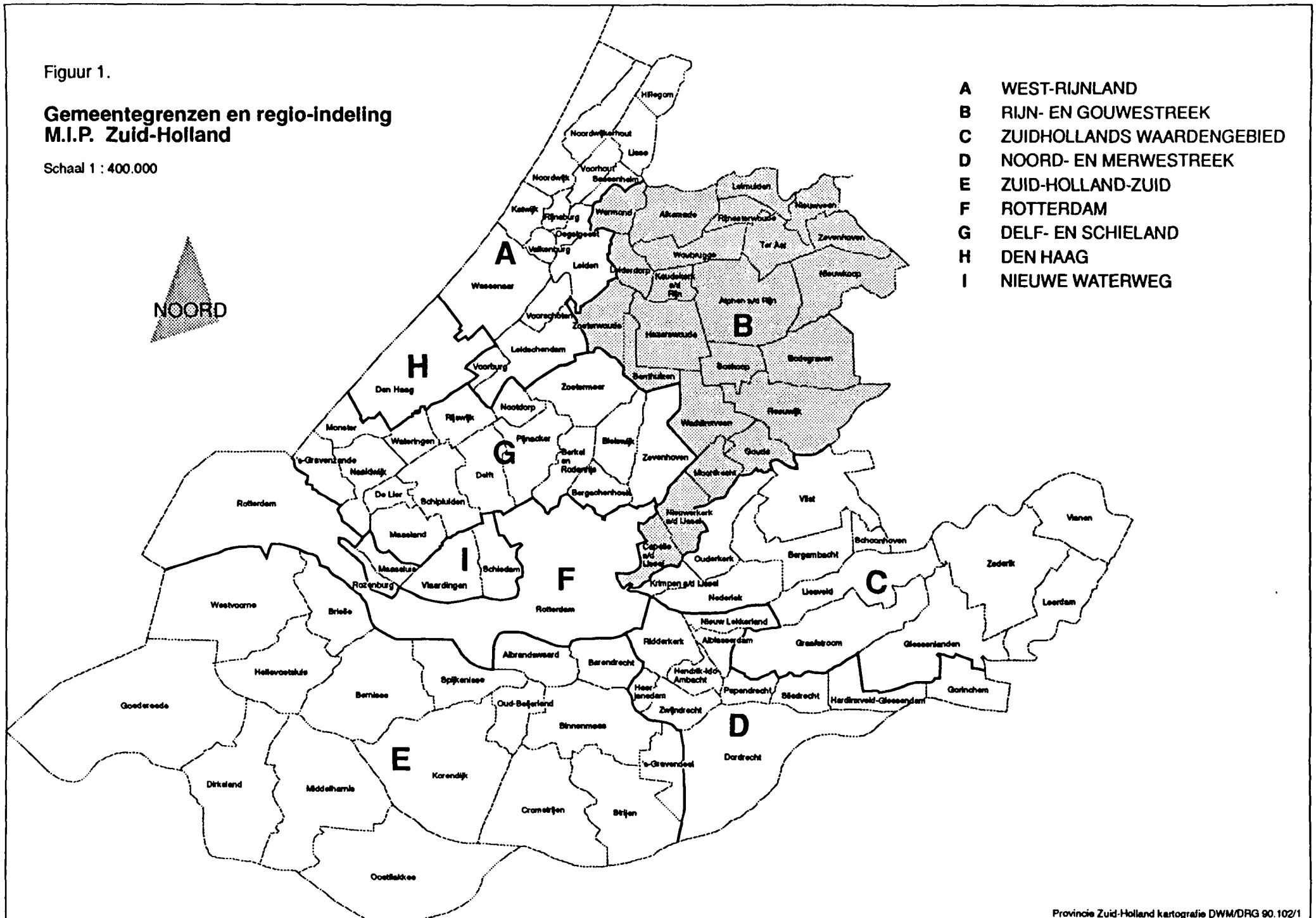

Figuur 1a.

Gemeente Nieuwkoop

Schaal 1 : 300.000

Provincie Zuid-Holland kartografie DWM/DRG 90.102/7a

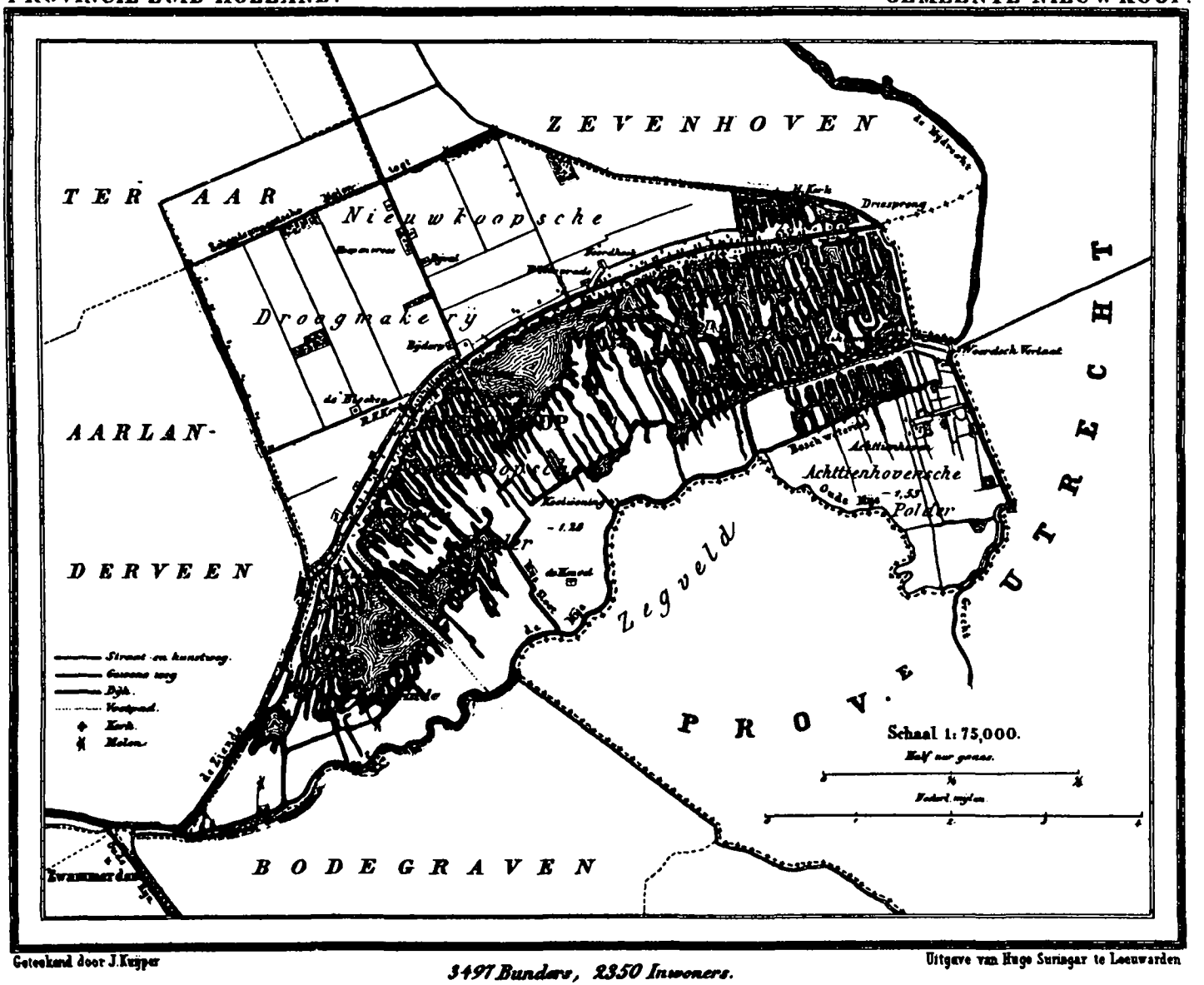

Figuur 2.
J. Kuyper, Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland 1869.

Figuur 3.
Chromotopografische kaart; 1:25.000; no. 424; 1874, 1887, 1916/1918.

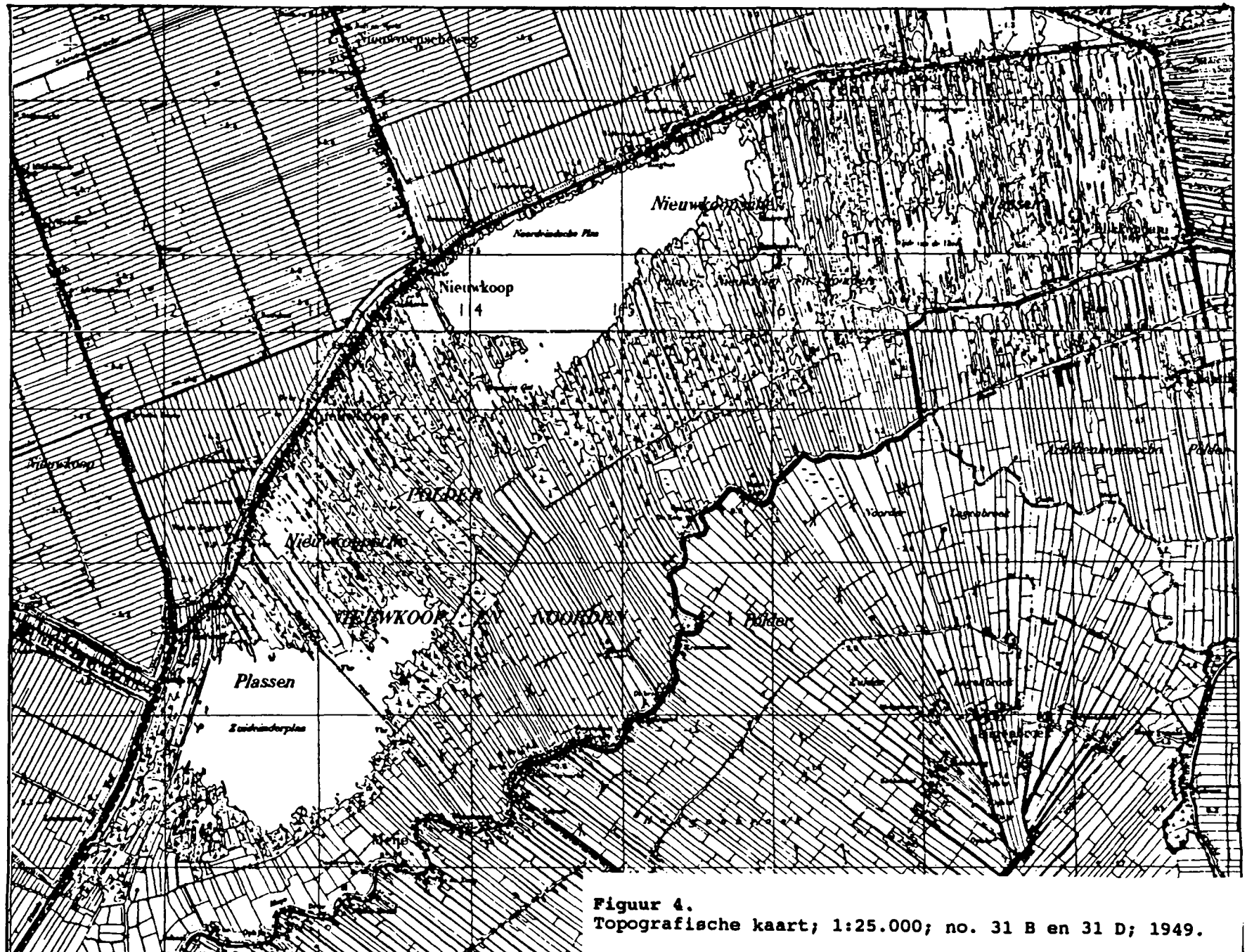

Figuur 4.
Topografische kaart; 1:25.000; no. 31 B en 31 D; 1949.

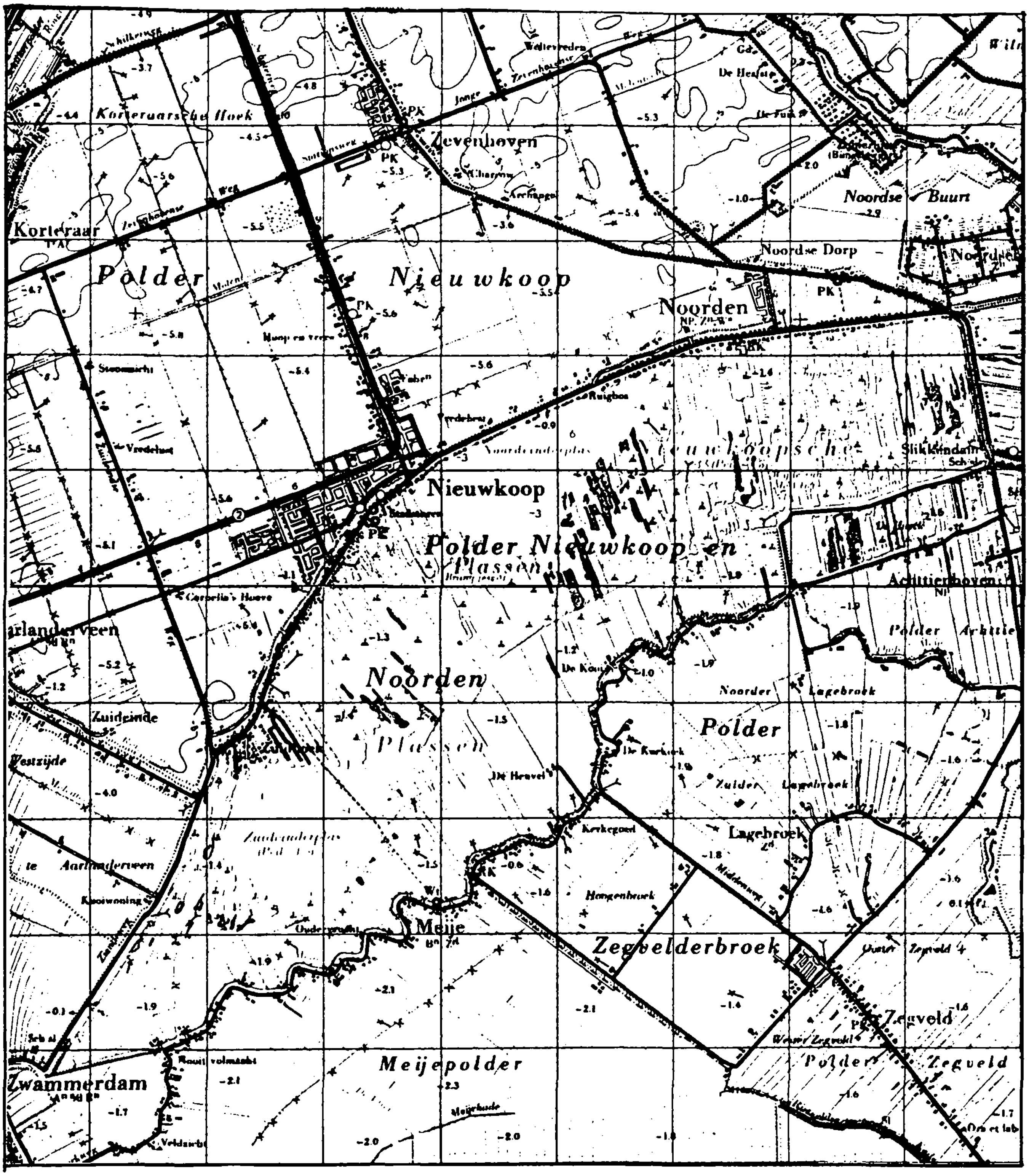

Figuur 5.
Topografische kaart; 1:50.000; no. 56 West; 1981.

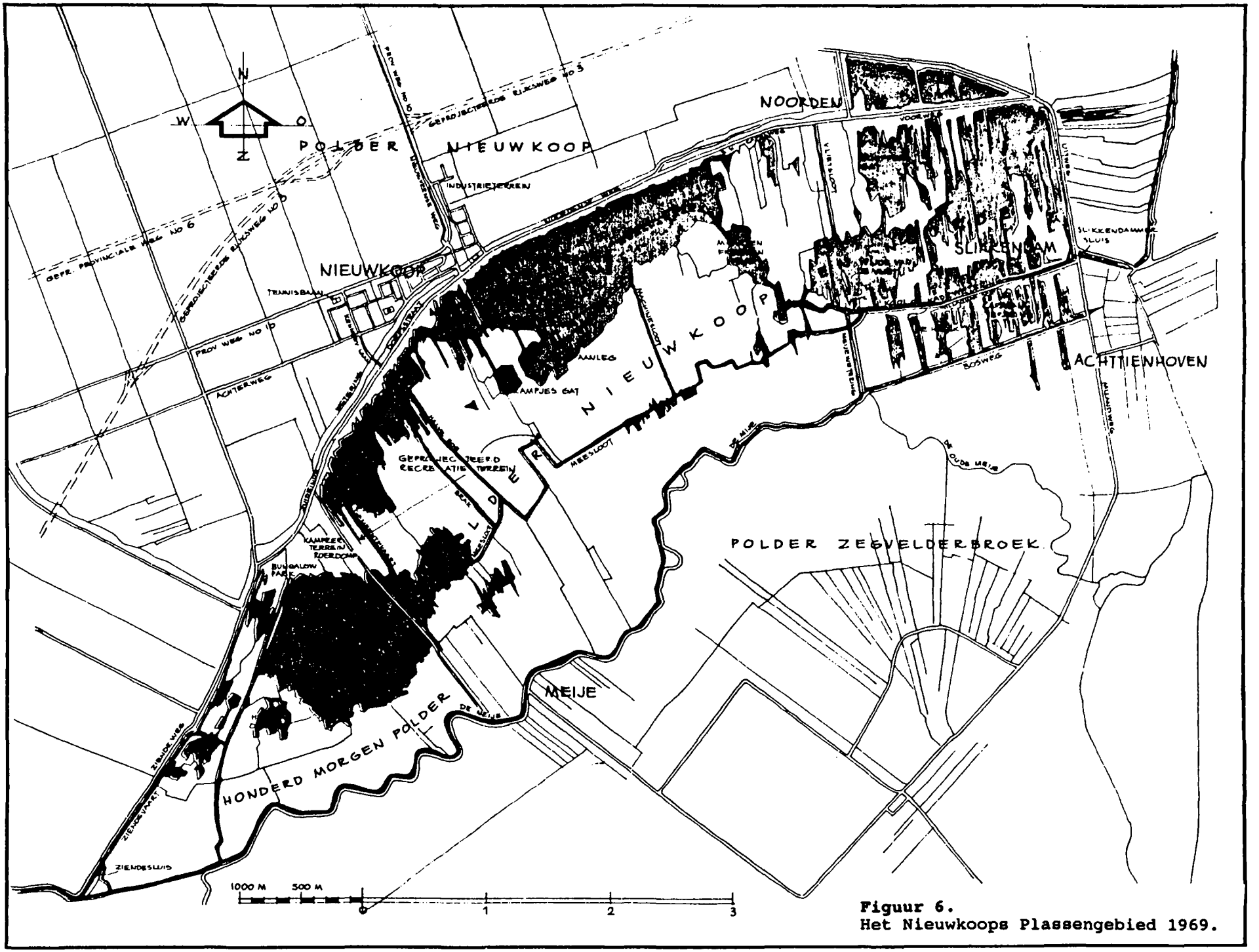

Figuur 6.
Het Nieuwkoops Plassengebied 1969.

LEGENDA BIJ DE KAART VAN DE FUNCTIONEEL-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING IN HOOFDLIJNEN

Bestaande kern ± 1850

Omvang kern ± 1945

Terrein gedomineerd door Nijverheid, Handel en Industrie: ±1850 ±1945

Richting van Algemeen-ruimtelijke ontwikkeling

Lineaire ontwikkeling

1900 Weg, eventueel met jaar van opening

1900-1930 Spoorweg met openings- en sluitingsjaar

1900-1930 Lokaalspoorweg of tramweg met openings- en sluitingsjaar

S Spoor-/tramwegstation

Spoor-/tramwegstation opgeheven

1900 Waterloop, eventueel met jaar van opening

Provincie Zuid-Holland kartografie DWM/DRG 90.102/14

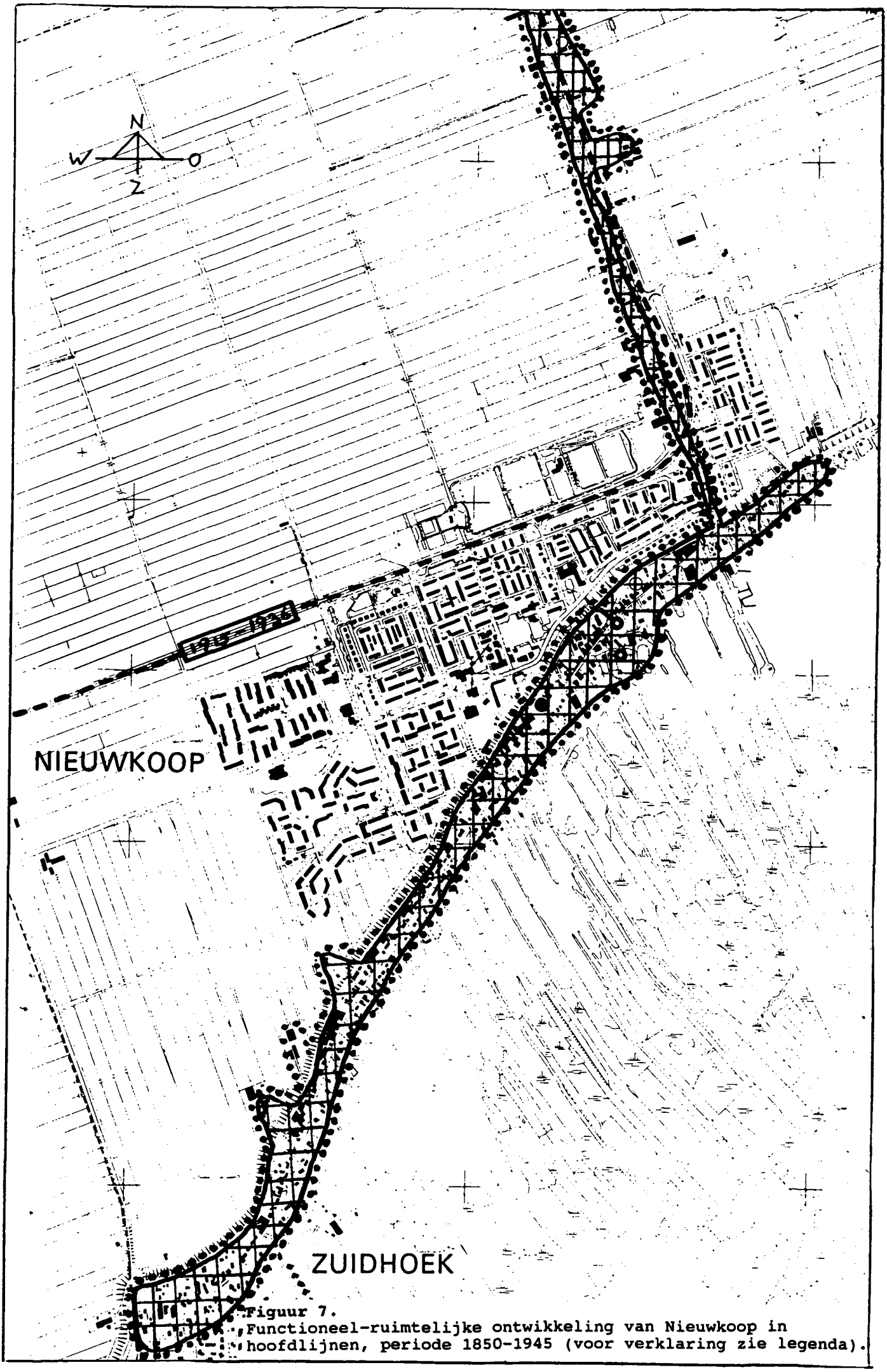

Figuur 7.
Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Nieuwkoop in hoofdlijnen, periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

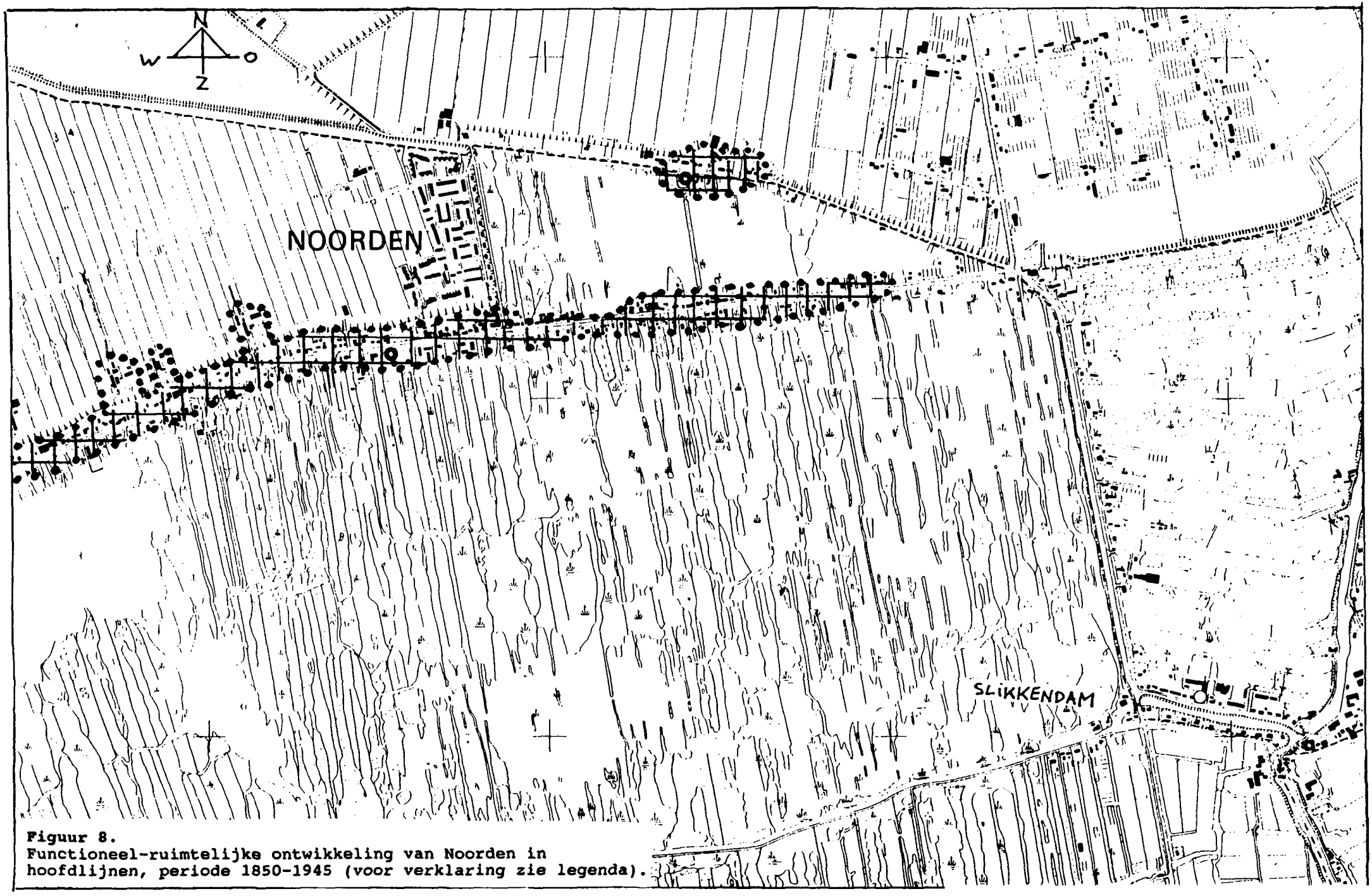

Figuur 8.
Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Noorden in hoofdlijnen, periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK EN STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

juni 1989

L.A. Nizet

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

Inleiding

Zoals vermeld in de gemeentebeschrijving bestaat de gemeente Nieuwkoop uit de kernen Nieuwkoop, Noorden, Achttienhoven, Zuidhoek, Meye, Slikkendam en Woerdense Verlaat. Deze kernen hebben merendeels nog dezelfde structuur als in de MIP-periode, alleen bij Nieuwkoop heeft op "grotere schaal" nieuwbouw plaatsgevonden.

Nieuwkoop

Het oudste deel van Nieuwkoop is gelegen op het bovenland met aan de ene zijde het plassengebied en aan de andere zijde een ringsloot met dijk. De bebouwing bevindt zich hier in een lint aan beide zijden van de Dorpsstraat en rond het Regthuysplein. Op dit plein bevinden zich het raadhuis uit 1628, de toren van het Huis te Nieuwkoop uit 1627 en de Nederlands Hervormde kerk uit 1821.
Aan de oostzijde van de Dorpsstraat bevindt de bebouwing zich op eilandjes, die vanaf de weg toegankelijk zijn via bruggetjes, over een tamelijk brede sloot. Bij het Regthuysplein neemt deze sloot een bocht achter de bebouwing door, alleen de Nederlands Hervormde kerk ligt hier op een eiland. Aan de westzijde van de Dorpsstraat ligt de bebouwing op het bovenland met achterlangs een ringsloot met een dijk. Onder deze dijk, op het lage land bevindt zich de nieuwbouwwijk van Nieuwkoop.
De bebouwing langs de Dorpsstraat bestaat voor een groot deel uit woningen; zowel eenvoudige dorpswoningen (bijvoorbeeld nr 28, 129, 133) als rijkere villa's/ herenhuizen (bijvoorbeeld nr 127, 137). Aan de waterzijde staan bovendien enkele boerderijen (bijvoorbeeld nr 110).
Naar het Regthuysplein toe -waar aan de oostzijde de sloot achter de bebouwing langs loopt- is de bebouwing aaneengesloten en bestaan uit winkels (bijvoorbeeld nr 119, 60, 80/82). Er staan hier ook enkele nieuwbouwwinkels. Bij de Nieuwveenseweg kruist de ringsloot de Dorpsstraat en komt uit in de plassen. Hier bevindt zich een stalen ophaalbrug uit 1930. Te vermelden valt tot slot de Remonstrantse kerk uit 1822, Dorpsstraat 131.

Noorden

De kern Noorden bestaat uit tweezijdige lintbebouwing langs de Simon van Capelweg/ Voorweg. Evenals in de kern Nieuwkoop ligt de bebouwing aan de plassenzijde op eilandjes, die toegankelijk zijn via bruggetjes vanaf de weg. Aan de overzijde ligt de bebouwing op het bovenland en loopt erachter langs een ringsloot met dijk.
Onder aan deze dijk (Hoge Dijk) staan nog enkele boerderijen. Deze boerderijen zijn van het langhuistype, met kopgevels gericht naar de dijk. Ze bestaan uit een onderkelderd woonhuis met daarachter een stal en buiten een hooiberg en een zomerhuis.

In het verlengde van de kern strekt het plassengebied zich aan beide zijden van de weg uit, zodat de bebouwing ook aan beide zijden op eilandjes staat. Tegenwoordig bestaat die bebouwing uit tuinbouwbedrijven met kassen.
In de kern bestaat de bebouwing uit dorpswoningen, arbeiderswoningen en enkele dorpswinkels en cafés. Aan de plassenzijde staat de Rooms-Katholieke kerk, H. Martinus,

van architect Bijvoet uit 1882-1885. Het bij deze kerk behorende kerkhof en de pastorie zijn echter nieuw. In de buurt van de kerk ligt het woningbouwcomplexje Vlietpark dat dateert van vlak na de Tweede Wereldoorlog. Aan de plassenzijde staan bovendien nog enkele boerderijen van het bovenbesproken type (bijvoorbeeld Simon van Capelweg 58). Aan de overzijde van de noordelijke plas ligt de kern Noordse Dorp, waarvan de Nederlands Hervormde kerk uit 1843 en enkele naastgelegen woningen behoren tot de gemeente Nieuwkoop.

Achttienhoven

Het gehucht Achttienhoven wordt gevormd door enkele 19e en 20e eeuwse boerderijen, waarvan alleen de boerderij op de hoek Grechtkade/Voorhaakdijk geïnventariseerd is. De boerderijen hier zijn weer de bekende langhuis-boerderijen met voorin een onderkelderd woonhuis en erachter de stal en buiten een hooiberg en veelal een zomerhuis.

Zuidhoek

Zuidhoek is het verlengde van de kern van Nieuwkoop en is er tegenwoordig geheel mee vergroeid. De bebouwing staat hier -net als in Nieuwkoop- aan de oostzijde op eilandjes, in de plassen, die door middel van bruggetjes vanaf de straat bereikbaar zijn. Aan de westzijde loopt een ringsloot met dijk achter de bebouwing langs. Onder tegen deze dijk bevinden zich enkele boerderijen. De bebouwing van Zuidhoek bestaat voor het grootste deel uit boerderijen.
Aan de plassenzijde staan op de eilandjes enkele nieuwe bungalows en bovendien is er een camping gevestigd.

Meye en Slikkendam

Slikkendam bestaat uit een schutsluisje bij de nieuwe ophaalbrug en enkele woningen langs de Hollandse Kade, die echter geen van alle geïnventariseerd zijn.

Meye ligt merendeels in de gemeenten Woerden en Bodegraven; het bestaat uit een lintbebouwing langs de weg, die parallel loopt aan het riviertje, de Meye.
Enkele 19e eeuwse boerderijen in de weilanden aan de overzijde van dit riviertje behoren tot de gemeente Nieuwkoop. Dit zijn tamelijk grote langhuis-boerderijen.

Vermeldenswaard is bovendien de betonnen watertoren uit 1931, die hier op Nieuwkoops grondgebied staat.

Woerdense Verlaat

In Woerdense Verlaat bevindt zich een sluis in de Grecht, die in zijn huidige verschijningsvorm van na de Tweede Wereldoorlog dateert. Bij deze sluis is de bebouwing tamelijk aaneengesloten bestaand uit woningen en enige bedrijvigheid.
Bij de (nieuwe) brug bevindt zich een voormalige maalderij die nu omgebouwd is tot apartementen. De weg naar Slikkendam is na de Tweede Wereldoorlog bebouwd.

Langs de Grecht en Kromme Mijdrecht staan, met de kopgevels tegen de dijk, 19e en 20e eeuwse langhuis-boerderijen, met voorin de onderkelderde woning en daarachter de stal en buiten een hooiberg en veelal een zomerhuis.
Langs de Kromme Mijdrecht is bovendien vermeldenswaard de wipmolen, die dateert van voor de MIP-periode.

Buitengebied

In het buitengebied zijn te noemen:
De wegen in de polder Nieuwkoop - Achttienkavelsweg, Nieuwveenseweg.
Hierlangs staan enkele 19e eeuwse en 20e eeuwse boerderijen van het al eerder beschreven type.
De verbindingsweg tussen Nieuwkoop en Noorden - Noordenseweg.
Langs deze dijkweg staan boerderijen van het eerder beschreven type, aan de waterzijde staan ze op eilandjes en aan de andere zijde staan er op het lage land, met de kopgevels richting dijk.
Op de eilandjes staan bovendien enkele villa's uit de jaren dertig van deze eeuw (bijvoorbeeld nr. 30).
De weg van Zuidhoek naar Zwammerdam - Ziendeweg.
Hier bevindt zich in het riviertje de Ziende een sluisje met gemaal. Even verder dan het gemaal staat een molenstomp. Tevens vindt men hier nog twee boerderijen van het eerder beschreven type, beide daterend van begin 20e eeuw.
De weg tussen Noorden en Slikkendam - Uitweg.
Langs deze weg zijn boerderijen van het eerder beschreven type gelegen en er bevindt zich een bedrijfsgebouwtje uit 1908.
Deze bebouwing is van de weg afgescheiden door middel van een sloot en is toegankelijk via bruggetjes.

STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

Van de gemeente Nieuwkoop is geen stedebouwkundige typologie gemaakt, omdat er in de periode 1800-1945 alleen verdichting en uitbreiding van de kernen langs de reeds aanwezige structuur heeft plaatsgevonden.